

**Den biologiske/sosiale kjønnsmodellen
- en kritikk**

Anne Bitsch

Senter for kvinne- og kjønnsforskning

Universitetet i Oslo

Høst 2007

Kjønn og vitenskap

KFL1020

INNHOLD

1. INNLEDNING	s. 3
2. BEGREPSDEFINISJON	s. 4
2.1 Kjønn	
3. TEORIER OM KJØNN	s. 5-7
3.1 Thomas Laqueur: Fra ett-kjønnsmodell til tokjønnsmodell	
3.2 Biologi	
3.3 Sosialt kjønn	
4. KRITIKK AV DEN SOSIALE/BIOLOGISKE KJØNNSMODELLEN	s. 8-12
4.1 Judith Butler	
4.2 Toril Moi	
5. AVSLUTNING	s. 13
LITTERATUR	s. 14-15

1. INNLEDNING

Jeg har blitt bedt om å redegjøre for distinksjonen mellom sosialt og biologisk kjønn, samt å beskrive hva Judith Butler og Toril Moi oppfatter som problematisk med den denne kjønnsmodellen. I boken *Hva er en kvinne* går Moi (1998) systematisk gjennom modellen som den fremstår i teoriene på 1960- og 1970-tallet og det post-strukturalistiske motsvaret. Jeg vil ikke gå i detalj på kritikken av de enkelte teoriene, men via Toril Moi og Simone de Beauvoir vise en alternativ forståelse av dialektikken mellom biologiske og sosiale fakta enn den som tilbys av 1970-tallsfeministene og post-strukturalistene.

For å forstå hvorfor teoriene om sosialt kjønn ble utviklet og hva de er en respons på, finner jeg det imidlertid formålstjenlig å redegjøre for biologiske teorier om kjønn i oppgavens tredje del. Jeg skal dernest gi et kort grunnriss av teorier om sosialt kjønn med hovedvekt på Robert Stoller og Gayle Rubin før jeg i fjerde del presenterer den post-strukturalistiske kritikken med utgangspunkt i Judith Butler. I forlengelse av dette følger Toril Mois kommentarer til begge posisjoner, før jeg til slutt knytter noen avsluttende kommentarer til utfordringene for kjønnsforskningens forhold til biologi og kjønn.

2. BEGREPSDEFINISJON

2.1 Kjønn

Begrepet kjønn er ikke så entydig som enkelte synes å tro. Det har både biologiske, sosiale og psykologiske konnotasjoner. Det har innenfor kjønnsteori vært et paradigmeskifte hvor man har gått fra å se på kjønn som en ontologisk kategori til en epistemologisk prosess (Bondevik & Rustad 2006). Kjønn er ikke bare de kjønnsorganene og reproduktive systemene som skiller menn og kvinner. Det er også knyttet til erfaring og selvforståelse (Beauvoir 1949), det handler om makt og fordeling av ressurser, om kulturell sosialisering på bakgrunn av biologiske fysiske kjennetegn (Solbrække & Aarseth 2006). Samtidig kan også kjønn konseptualiseres relasjonelt – noe en «gjør» og som konstitueres diskursivt og performativt (Butler 1990). Robert Connell (2002) definerer kjønn som «en arena der kropper bringes inn i sosiale prosesser» og der «sosial adferd påvirker reproduktive forskjeller». Kjønn er «en struktur av sosiale relasjoner som kretser rundt den reproduktive arena samt de praksisene som bringer reproduktive forskjeller mellom kropper inn i sosiale prosesser» (Connell 2002:10, egen oversettelse).

I denne oppgaven støtter jeg meg til Connells forståelse av kjønnsrelasjoner, men ettersom oppgaven kretser om teoretiske uenigheter om skillet mellom biologisk, sosialt og performativt kjønn, vil disse termene benyttes.

3. TEORIER OM KJØNN

3.1 Laqueur: Fra ettkjønnsmo­dell til tokjønnsmo­dell

I boken *Making Sex* gjør historikeren Thomas Laqueur (1990) rede for hvordan det på midten av 1700-tallet skjedde en forskyvning i synet på kjønn fra en såkalt ettkjønnsmo­dell til en tokjønnsmo­dell. I antikken ble ikke kvinner og menn regnet som vesensforskjellige, men snarere gradsforskjellige (Bondevik & Rustad 2006). Begge kjønn var mennesker – de eneste forskjellene som eksisterte var sosialt innstiftet. Mann og kvinne befant seg i samme kategori, men i hver sin ende av en akse hvor kvinnen ble regnet som nærmere naturen og mannen nærmere Gud eller *logos*. Riktignok har mannen og kvinnen i den greske kosmologi forskjellige reproduktive oppgaver, men disse ses som to sider av samme sak. Menstruas­jon er for eksempel en slags ”kvinnelig sæd”, det kvinnelige stoffet som transformeres til form ved hjelp av den ”mannlige sæden” (Laqueur 1990). Aristoteles skriver i *Generation of Animals*: «Further, a boy actually resembles a woman in physique, and a woman is as it were an infertile male: the female, in fact, is female on account of inability of a sort, viz. it lacks the power to concoct semen out of the final state of nourishment...» (Aristoteles 1990:103). Laqueur (1990) forklarer videre at man før eggets oppdagelse betraktet livmoren som en innovervendt penis. Før den tid var ikke kroppslige og anatomiske forskjeller avgjørende for kunnskap om og organisering av kjønn (Laqueur 1990; Lorentzen 2006). I overgangen til det moderne samfunn konstrueres en tokjønnsmo­dell der menn og kvinner etableres som to diametralt motsatte kjønnskategorier med hver sin distinkte natur, biologi og fysiologi.

Kjønnsforskjellen er et ontologisk faktum: kvinnens celler er anabole (passive) og mannens katabole (aktive); kvinnen bidrar med det stabile og konservative elementet, mannen med progressive og variable. Vitenskapen utforsker og rekonstruerer i følge Laqueur kvinnekroppen (Bondevik & Rustad 2006). De skotske forskerne Patrick Geddes og J. Arthur Thompson skriver i 1889 at det er i protozoene (encellede organismer) at man kan finne hemmeligheten om det mannlige og kvinnelige opphav. Eggcellen og sædcellen er protozoer som er utstyrt med forskjellige, henholdsvis aktive og passive egenskaper, som gjennomsyrrer resten av organismen. Det biologiske kjønn begynner deretter å gjennomsyre samfunnet og vitenskapen på innfløkte og svært politiske måter, for eksempel hva angår likestillingspolitiske tema som stemmerett (Moi 1998). Ifølge

Geddes & Thompson (1889) kan «det som ble bestemt av de forhistoriske protozoene ikke avskaffes gjennom en parlamentsbeslutning» (ibid 1998:37). Der kjønnene i etkjønnsmodellen var hierarkisk ordnet langs en vertikal akse ble de i tokjønnsmodellen rangordnet horisontalt. Det skjer med andre ord en forskyvning fra at kjønn som før ble tolket som sosiologisk kategori, med naturvitenskapenes gjennombrudd i det attende århundre nå fortolkes som en ontologisk kategori (Bondevik & Rustad 2006).

3.2 Biologi

Jørgen Lorentzen (2006) skiller mellom biologiske teorier om kjønn som enten har sitt utspring i sosiobiologi eller forskning på hormoner og hjernen. Den mest kjente av disse teoriene er sosiobiologien som ifølge biologen og insektforskeren Edward Wilson er det systematiske studiet av det biologiske fundamentet for all sosial adferd. Ideen er at reproduktive strategier styrer menneskelig samhandling, og at menn og kvinner er tildelt ulike, men komplementære, reproduktive oppgaver. Målet for reproduksjonen er artenes overlevelse gjennom spredning av gener. Mannlig promiskuøsitet og kvinnelig monogami forklares med en slik reproduktiv rollefordeling (Lorentzen 2006). De individuelle kjønnsforskjellene blir i sosiobiologien aggregert til makronivå og måten et samfunn organiseres på tilbakeføres til biologiens prinsipper. Wilson (1975) skriver: «...the genetic bias is intense enough to cause a substantial division of labor even in the most free and egalitarian of future societies...even with identical education and equal access to all professions, men are likely to continue to play a disproportionate role in political life, business and science» (Wilson 1975 sitert i Fausto-Sterling 1992:72). Wilson forestiller seg at gener påvirker hjerneutviklingen, og dermed også adferd og sosiale adferdsmønstre. Biologiske teorier om hormoner tar utgangspunkt i at menns og kvinners kjønnsforskjeller springer ut fra kjønnshormonene testosteron og østrogen. De mest deterministiske teorier som springer ut av denne forskningen årsaksforklarer mannlig aggresjon med høyt testosteronnivå (ibid 2006). Kvinner har på sin side blitt dømt uarbeidsføre på grunn av menstruasjon og premenstruelt syndrom. Noen har til og med foreslått at kvinner skulle ha lavere lønn og avanseringsmuligheter på grunn av menstruasjon, gitt det ”faktum” at det forårsaker mer fravær (Fausto-Sterling 1992). Andre beskriver menstruasjonen som en patologisk prosess som virker negativt inn på

kvinnerns intellektuelle kapasitet og evne til innlæring (Richardson 1991). På 1800-tallet ble hjerneforskning og kjønnsforskjeller koblet sammen, blant annet av kraniologen Carl Vogt som hevdet at kvinners hjerne var underutviklet i forhold til mannens, primært på grunn av størrelse og masse. Senere forklarte man at menn har en sterkere romfornemmelse og visuelle evner, og at kvinner har et bedre utviklet språk- og følelsesregister med at hjernehalvdelene organiserer ulike aktiviteter (Fausto-Sterling 1992; Lorentzen 2006). Samlebetegnelsen for teorier der anatomi, fysiologi og biologi opptrer som årsaksvariabler er biologisme og kan, hvis de vulgærfortolkes, lede til biologisk determinisme.

3.3 Sosialt kjønn

Innenfor psykiatrien introdusertes det på 1950- og 1960-tallet et skille mellom «sex» og «gender» som følge av medisineres arbeid med transseksuelle som beskrev en følelse av manglende overensstemmelse mellom biologisk kjønn og kjønnsidentitet (Moi 1998). På norsk finnes ikke et slikt språklig skille mellom «gender» og «sex». I stedet har man anvendt termene «biologisk kjønn» og «sosialt kjønn» hvor det biologiske korresponderer med kjønnsforskjellen og det sosiale med det tillærte. Idéhistorisk korresponderer distinksjonen fra dualismen mellom kropp og sjel som har vært en av hovedkomponentene i vestlig filosofi siden antikken (Connell 2002). I feministisk kjønnsteori markerer skillet et brudd med biologisk determinisme som forklarer sosiokulturelle forhold knyttet til kjønn med biologiske og fysiologiske fakta. På bakgrunn av biologisk kjønn sosialiseres individer inn i en kjønnsrolle slik at det opprettes forbindelser mellom mannlighet og maskulinitet og kvinnelighet og feminitet (Solbrække & Aarseth 2006; Moi 1998). Det var med utgangspunkt i psykoanalytikerens Robert Stollers kjønnsrollebegrep og den psykologiske distinksjonen mellom ”sex” og ”gender” at den biologiske/sosiale kjønnsmodellen ble fremtredende i feministisk teori. Gayle Rubin definerer i 1975 ”the sex/gender system” som «et antall ordninger som gjør det mulig for et gitt samfunn å forvandle biologisk seksualitet til produkter av menneskelig aktivitet» (Rubin sitert i Moi 1998:44). Rubins feministiske visjon er et samfunn uten sosialt kjønn der biologi ikke begrenser ens muligheter og hvem en kan få lov å elske - et androgynat (ibid 1998).

4. KRITIKK AV DEN SOSIALE/BIOLOGISKE KJØNNSMODELLEN

Kvinnene som først førte den feministisk kampen var i hovedsak hvite kvinner, enten fra borgerskapet eller fra middelklasse/akademisk elite. Kritikken har vært at disse analysene ikke har grepet kryssende maktrelasjoner. Kvinnen ble definert kun ut fra hennes biologiske kjønnsforskjell fra mannen, og ikke sin sosiale posisjon. Spørsmålet blir da hvilke temaer, tradisjoner og personer som får plass i den feministiske kanon. Hvor er f. eks svarte og lesbiske kvinner? (Solbrække & Aarseth 2006). Filosofen Robin May Scott (2004) inndeler den feministiske kritikken av tidligere kanoner langs tre spor hvor henholdsvis synliggjøringen av misogyni, det maskuline som norm og revidering av den etablerte kanonen står sentralt (Bondevik & Rustad 2006).

4.1 Judith Butler

Det var som et svar på dette at post-strukturalistisk kjønnsforskning så dagens lys på 1980- og 1990-tallet. Post-strukturalismens hovedmål var å kombinere kritikk av biologisk determinisme med en historisk og ikke-essensialistisk forståelse av kjønn og kropp (Moi 1998). Da post-strukturalistisk kjønnsteori var dominert av litteraturvitere var interessen for koblinger mellom språk og makt stor. Spesielt ble Jacques Derridas metode for dekonstruksjon av tekster (og kategorien ”kvinne”) og Michel Foucaults diskursanalytiske tilnærming utbredt¹. Målet er å avdekke begrepets historisitet (Mortensen 2007; Pedersen 2005). Slik blir kjønn og kropp situert innenfor en kontekst, verken overgitt til forhistoriske protozoer eller lukkede kategorier.

I innledningen til *Imitasjon og kjønnsulydighet* forklarer den amerikanske filosofen og litteraturviteren Judith Butler hva hennes innvending mot den sosiale/biologiske kjønnsmodellen er: «Muligheten av å *være* noe, selv mot betaling, har alltid forårsaket en viss redsel i meg. For det ”å være” homofil, det ”å være” lesbisk synes å være mer enn en formaning om å bli hvem eller hva jeg allerede er...» (Butler 1989: 68-69, min utheving). Butlers protest handler om en kritikk av kjønn eller seksualitet som ontologiske kategorier, og om å fri seg fra båser med et allerede definert innhold hvor

¹ Diskursbegrepet benyttes hyppig i sosiologisk teori, både som talehandlinger og praksiser. Foucault (1999) definerer diskurs som en samtale mellom to eller flere mennesker som er atskilt i tid og rom. De kan være hegemoniske eller marginaliserte, men felles for dem er at de aldri er verdinøytrale. Judith Butler (1990) støtter seg til denne definisjonen, og betoner dessuten at diskurser er innstiftet av maktpolitiske systemer (Mortensen 2007). Det er slik diskursbegrepet benyttes i denne oppgaven.

andre kan formane eller diktere henne. Om det å være lesbisk kan betraktes som et ”tegn” vil hun at det for alltid skal være uklart akkurat hva dette ”tegnet” uttrykker (Butler 1989).

Inspirert av Nietzsche som hevdet at «there is no doer behind the deed» avfeier hun ideen om det prediskursive subjekt som ligger i den sosiale/biologiske kjønnsmodellen. I stedet, hevder Butler, er også kroppen og det biologiske kjønnets effekter av diskurs. Det finnes ikke en essens eller et biologisk kjønn som det sosiale kjønn kan legges opp på. I stedet er det biologiske kjønn like mye en kulturell konstruksjon som det sosiale kjønn - *effekter* av regulative diskurser (Moi 1998; 2003). Når feminister insisterer på å bevare skillet mellom biologisk og sosialt kjønn bevarer hierarkiet hvor biologiske forklaringsmodeller troner over sosiale. Gitt at biologisk kjønn i denne modellen er knyttet an til kategoriene mannlig og kvinnelig, utfordres heller ikke de grunnbegrepene som får heteroseksualitet til å fremstå som et sosialt imperativ. Slik ender den sosiale/biologiske forklaringsmodellen (uten å ville det) med å være heterosexistisk: erfaringene til kvinner som ikke lever heteroseksuelt fortrenses i analysen (Mortensen 2007; Butler 1989).

Det vil altså ikke hjelpe kvinnefrigjøringen å hevde at en kvinne er biologisk kjønn pluss sosialt kjønn. Judith Butler (1989) mener at identitetskategorier er ”irriterende” fordi de «er tilbøyelige til å fungere som redskap for regulative regimer, enten som normaliserende kategorier i undertrykkende strukturer eller som utgangspunkt for en liberalistisk bestridelse av slik undertrykkelse» (Butler 1989: 69). Dermed tar også Butler avstand fra ideen om universell kvinnelig erfaring, noe som har vakt stor oppstandelse hos feminister som har vært avhengig å kunne definere felles politiske krav for kvinner som gruppe.

Mest kjent er Butler for sin teori om performativitet hvor det ontologiske kjønn opphører. Kjønn eksisterer ikke *a priori* (uavhengig av erfaringen), men oppstår relasjonelt og diskursivt. Når man ”siterer” og ”gjør” kjønn på en måte som korresponderer med samfunnets kjønnsnormer bekreftes man som subjekt (Butler 1990). Språklige og kroppslige ytringer repeterer og uttrykker normer for kjønnethet, og forsterker dermed det samme kjønnssystemet. Ytringene er imitasjoner av en ”original som ikke finnes” og utgjør således en iscenesettelse av kjønn (Butler 1989).

4.2 Toril Moi

Toril Moi (1998; 2003) er både skeptisk til den distinksjonen mellom sosialt og biologisk kjønn som trekkes opp av 1970-tallsfeministene og post-strukturalistene. Oppsummert kan en si at Moie kritikk angår synet på biologi som enten ubetydelig for kvinners selvforståelse eller de negative konnotasjoner som ofte tillegges biologi. Moi (1998) tilslutter seg det feministiske prosjektet med å avfeie biologiske fakta som grunnlag for sosiale samfunnsordninger, men tar i stedet til orde for en eksistensialistisk og fenomenologisk tilgang. Moi anklager tidligere feministiske teoretikere, inkludert Judith Butler, for å feilfortolke Simone de Beauvoirs berømte postulat om at «man ikke fødes som kvinne, men blir det» (Beauvoir 1949:329). Utsagnet har ofte blitt tatt til inntekt for en sosialkonstruktivisme hvor biologiske fakta helt er utelatt fra beskrivelsen av kvinnelig eksistens og hvor det negative synet på kvinnelig biologi består. Men der 1970-tallsfeminister har heftet sosialt kjønn på som en ekstra og avgjørende dimensjon ved kvinners liv, oppstiller ikke Beauvoir en distinksjon mellom biologiske og sosiale fakta. Beauvoir (1949) står fast på at biologi ikke er skjebne, men vil samtidig vise biologiske implikasjoner for kvinnelig eksistens. Inspirert av den franske filosofen Merleau-Pontys fenomenologi viser hvordan kroppen er utgangspunktet for menneskelig erfaring og selvforståelse:

”Kvinnen er svakere enn mannen; hun har mindre muskelkraft, færre røde blodlegemer, dårligere lungekapasitet...det finnes omtrent ingen idrett der hun kan konkurrere med mannen; hun kan ikke stille opp mot ham i kamp... Så hennes grep om verden er mer begrenset; hun er mindre standhaftig og mindre utholdende i sine prosjekter, som hun også er mindre i stand til å gjennomføre. Det vil si at hennes individuelle liv er mindre rikt enn mannens”.

(Beauvoir 1949:78)

Det faktum at store deler av kvinners liv er viet til prosesser som handler om å videreføre arten innskrenker kvinnens fysiske rom. Kvinnen står til disposisjon for andre i stedet for å verne egen individualitet. Menn deltar på sin side i den kulturelle sfæren der fremtiden skapes og han transformerer natur til kultur (Ortner 1974:75).

Merleau-Ponty skal ha sagt at mennesket er en historisk idé. Konkret betyr det at kroppen er i evig dialektikk med sine omgivelser. Kroppen er ikke en *tabula rasa* med sosiale inskripsjoner. Det er en historisk sedimentering av vår måte å leve i verden på og verdens måte å leve med oss på (Moi 1998).

Toril Moi (1998) hevder at teoretikere som aksepterer den biologisk/sosiale kjønnsmodellen ikke tar høyde for de kroppslige aspektene ved eksistens. De lar den sosiale kjønnsforskjellen stå igjen som den eneste relevante forskjellen. På et samfunnsmessig nivå kan det synes fornuftig å skille mellom biologisk og sosialt kjønn, men i enkeltindividets liv flyttes biologiens betydning fra kroppens overflate til hormonene og kromosomene, noe som resulterer i at det biologiske kjønn plasseres utenfor historien og kulturen (Moi 1998). Som Laqueur viste oss er denne forståelsen utilstrekkelig fordi det ikke avdekker at biologi både er historisk produsert og legitimert av vitenskap og politikk (Laqueur 1990).

Men hvordan kan Simone de Beauvoir holde fast ved at biologi både er svært viktig for kvinners situasjon og at den ikke er skjebne? Svaret kan synes banalt – det er helt enkelt fordi hun i likhet med den første generasjonen liberalfeminister fastholder at kvinner er utstyrt med lik fornuft som mannen og premisset om at biologiske forhold ikke kan danne grunnlag for sosiale normer. En kvinnens biologi kan og bør ikke utelukke henne fra det universelle og etablere henne som Den Andre (Moi 1998; 2003).

Selv om post-strukturalistene kritiserer begrepsparet sosialt og biologisk kjønn er likevel teorien avhengig av distinksjonen. Riktignok er post-strukturalistene opptatt av den subjektive erfaringen, men Moi kritiserer Judith Butlers fortolkning av biologisk kjønn. Det oppsettes et kunstig skille hvor alt som ikke er naturlig er diskursivt. Rasjonalet blir dermed at om man kan tilbakevise at noe er naturlig, er det også foranderlig – siden det i virkeligheten er diskursivt. Argumentativt byr dette på problemer med politiske implikasjoner. Hva skjer dersom noen beviser kjønnets ontologi? Kan man da godta at biologi rettferdiggjør sosiale normer?, spør Moi (1998:68). Butlers problem er at skillet som hun prøver å dekonstruere er avgjørende for hennes teori, samtidig som hun ikke fanger Beauvoirs poeng om kroppen som en situasjon.

Ifølge Moi (1998) ligger Beauvoirs originalitet i at hun evner å vise hvordan strukturer avleires i kroppen. Problemet med den biologiske/sosiale kjønnsmodellen er det negative synet på biologi som en stivnet realitet, kombinert med det verdimesse hierarkiet mellom biologiske og sosiale fakta. Løsningen er å se på kroppen som en ”situasjon” der klasse, rase, nasjonalitet, kropp, fortid, posisjon og mitt forhold til andre

mennesker ulike situasjoner... Ifølge Sartre er en situasjon en strukturell relasjon mellom våre prosjekter (friheten) og verden (som inkluderer kroppen)» (Moi 1998:98-99).

Det er biologiske fakta og samfunnets tolkning av dem som innskrenker kvinners frihet og evne til å erfare seg som transcendent. Et situert kroppsbegrep som dette åpner med andre ord muligheten til å være både interseksjonell og individuell.

5. AVSLUTNING

Post-strukturalismen ble for feminismen hva feminismen var for biologismen – en grundig kritikk av begrepene og de implisitte holdningene til kjønn som skaper marginalisering og undertrykking av de som faller utenfor normen. I et hvert totalitært regime forsvinner grånyansene. Der hvor binære opposisjoner regjerer, forsvinner mellomromserfaringene. Post-strukturalistene avviste derfor ”kvinne” som en universell kategori for å gi plass til det individuelle og situasjonelle ved kvinnelig eksistens. Imidlertid vil jeg hevde at koblingen mellom feminisme og eksistensialisme åpner opp for en interessant syntese av mange perspektiver. Hos Beauvoir og Moi utfolder ikke den individuelle kvinnen sin eksistens i et biologisk og historisk vakuum, determinert av utemmelige historiske og ideologiske krefter. Tvert i mot tegner Beauvoir et bilde av kvinnen som et frihetselskende og sannhetssøkende individ – det finnes ingen unnskyldninger for at hun skal forbli Den Andre ettersom denne skjebnen verken er villet på jorden eller i himmelen.

Etter mitt syn trenger feminismen teori som både beskriver kvinners spesifikke erfaringer uten å redusere disse til biologisk eller sosialt determinerte fenomener. Jeg er enig med Moi i at Beauvoirs genistrek ligger i at hun ikke faller for fristelsen til å avskrive biologiens betydning for kvinners eksistens, samtidig som hun tilbyr en emansipatorisk feminisme uten å overdrive likhet eller forskjell.

LITTERATUR

Aristoteles. (årstall ukjent). "Utdrag fra Generation of Animals" i *Generation of Animals*. 1990. ss. 11, 13, 15, 101, 103, 105. Harvard University Press. Cambridge.

Beauvoir, Simone de. 1949. *Det annet kjønn*. Pax forlag. Oslo.

Bondevik, Hilde & Rustad, Linda. 2006. "Kapittel 1.3: Humanvitenskapelig kjønnsforskning" i Lorentzen, Jørgen & Mühleisen, Wencke (red.). 2006. *Kjønnsforskning. En grunnbok*. Universitetsforlaget. Oslo.

Butler, Judith. 1989. "Imitasjon og kjønnsulydighet" i *Agora. Journal for metafysisk spekulasjon* (1). 2000. ss. 68-89. Aschehoug. Oslo.

Butler, Judith. 1990. *Gender Trouble*. Routledge. New York.

Butler, Judith. 1999. "Preface" i *Gender Trouble*. 1990. Routledge. New York.

Connell, Robert W. 2002. *Gender*. Polity Press. Cambridge.

Fausto-Sterling, Anne. 1992. *Myths of gender. Biological Theories About Women and Men. Revised Edition*. BasicBooks. New York.

Foucault, Michel. 1999. *Diskursens orden*. Spartacus Forlag. Oslo.

Laqueur, Thomas. 1990. *Making Sex: Body and Gender from the Greeks to Freud*. Harvard University Press. Cambridge.

Lorentzen, Jørgen & Mühleisen, Wencke (red.). 2006. *Kjønnsforskning. En grunnbok*. Universitetsforlaget. Oslo.

Moi, Toril. 1998. *Hva er en kvinne? Kjønn og kropp i feministisk teori*. Gyldendal Norsk Forlag AS. Oslo.

Moi, Toril. 2003. "Ch. 5: Feminist Theory After Theory" i Payne, M. & Schad. J. (ed.) *life.after.theory*, s. 133-167. Continuum.

Mortensen, Ellen. 2007. "Innledning til Judith Butlers genustrubbel" i *Vagant (1)* 2007, s. 123-129. Damm forlag.

Ortner, Sherry. 1974. "Is Female to Male as Nature Is to Culture?" i Rosaldo, Michelle Zimbalist & Lamphere, Louise (ed.). 1974. *Woman, Culture and Society*. Stanford University Press.

Pedersen, Willy. 2005. "Kap. 8: Skeive liv" i *Nye seksualiteter*. Universitetsforlaget.

Richardson, John T. E. 1991. "The Menstrual Cycle and Student Learning" i *The Journal of Higher Education*, Vol. 62, No. 3 (May - Jun., 1991), pp. 317-340. Ohio State University Press. Ohio

Solbrække, Kari Nyheim & Aarseth, Helene. 2006. "Kapittel 1.4: Samfunnsvitenskapenes forståelser av kjønn" i Lorentzen, Jørgen & Mühleisen, Wencke (red.). 2006. *Kjønnsforskning. En grunnbok*. Universitetsforlaget.